

O‘ZBEK JADIDCHILARINING JAMIYATGA QO‘SHGAN HISSASI**Mengboyev Lazizbek****Shoyimova Komila**

Termiz iqtisodiy va servis universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘zbek jadidchiligi harakatining jamiyat taraqqiyotiga qo‘shgan hissasi tahlil qilingan. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan ma‘rifat, ilm, taraqqiyot va milliy uyg‘onish g‘oyalari o‘zbek xalqining siyosiy, madaniy va ma‘naviy hayotida chuqur o‘zgarishlar yasaganligi yoritib berilgan. Maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Cho‘lpon, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi jadidlarning faoliyati, ularning ta‘lim, matbuot, adabiyot va ijtimoiy hayotdagi o‘rni tahliliy yondashuv asosida ochib beriladi. Shuningdek, jadidlarning ayollar ta‘limiga e‘tibori, milliy matbuotni rivojlantirishdagi xizmatlari hamda mustaqil fikrlovchi, ma‘rifatli yosh avlodni tarbiyalash borasidagi sa‘y-harakatlari yoritilgan. Tadqiqotda jadidchilik harakati o‘zbek milliy uyg‘onishining poydevori sifatida baholanadi.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik, ma‘rifat, milliy uyg‘onish, yangi usul maktablari, matbuot, adabiyot, taraqqiyot, Fitrat, Behbudiy, Avloniy, Cho‘lpon

Kirish

XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasi tarixida yangi, murakkab, ammo muhim davr boshlandi. Bu davrda Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi kuchayib, xalq siyosiy, iqtisodiy va ma‘naviy jihatdan qaram holatga tushib qolgan edi. Jamiyatda savodsizlik, qoloqlik, eskicha fikrlash keng tarqalgan, ta‘lim tizimi zamon talablariga javob bermas edi.

Bunday og‘ir sharoitda millat kelajagini o‘ylagan fidoyi ziyolilar – jadidlar maydonga chiqdi. Ular xalqni jaholat va zulmatdan qutqarishning yagona yo‘li ilm, ma‘rifat va tafakkur yangilanishi ekanini chuqur angladilar. Jadidchilik harakati xalqni uyg‘otish, milliy o‘zlikni anglash va taraqqiyot sari yo‘naltirishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ydi.

Jadidlar millat ravnaqi uchun o‘qish, yozish, fikrlash, zamonaviy fanlarni egallash, milliy qadriyatlarni asrash kabi g‘oyalarni ilgari surdilar. Ularning “ma’rifat orqali ozodlikka” shiori xalq ongida yangi davrni boshlab berdi. Shunday qilib, jadidchilik harakati o‘zbek xalqining ijtimoiy-siyosiy hayotida milliy uyg‘onish davrini boshlab bergan ulkan ma’naviy kuch sifatida tarixda o‘chmas iz qoldirdi.

Jadidchilik harakatining mohiyati va asosiy g‘oyalari “Jadid” so‘zi arabcha “yangi” ma’nosini bildiradi. Jadidchilik esa yangilanish, islohot, tafakkur o‘zgarishi degan tushunchalarni o‘zida mujassam etadi. Bu harakat musulmon dunyosida, xususan, Ismoilbek G‘aspirinskiy rahnamoligida shakllangan ma’rifatparvarlik oqimining davomchisi edi. U ilgari surgan “Usuli jadid” – yangi usulda o‘qitish tizimi Turkiston jadidlarining asosiy mafkuraviy tayanchiga aylandi.

Jadidlar quyidagi yo‘nalishlarda faoliyat yuritdilar:

1. Ta’lim sohasida islohotlar – yangi usul maktablarini ochish, o‘quv dasturlarini yangilash;
2. Matbuot rivoji – gazeta va jurnallar orqali xalqni yangicha fikrlashga o‘rgatish;
3. Adabiyot va san’at – drama, she’riyat va publitsistika orqali milliy g‘urur va ozodlik g‘oyalarini targ‘ib qilish;
4. Ayollar ta’limi – xotin-qizlarni ilm olishga undash, ularning jamiyatdagi o‘rnini oshirish;
5. Milliy uyg‘onish va siyosiy mustaqillik – millatni erkinlik va taraqqiyot sari yetaklash.

Ularning barcha faoliyati yagona maqsad – ma’rifatli, erkin va taraqqiy etgan millatni shakllantirishga qaratilgan edi.

Ta’lim sohasidagi islohotlar

Jadidchilik harakatining eng asosiy yutug‘i ta’lim tizimida amalga oshirilgan yangilanishlar bilan bog‘liq. Eski usuldagi maktablarda yodlab o‘qitish, arabcha matnlarni tushunmasdan o‘rganish odat tusiga kirgan edi. Jadidlar esa bu holatni tanqid qilib, o‘quv jarayoniga yangi fanlarni kiritdilar.

Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy kabi ma’rifatparvarlar yangi usul maktablarini ochdilar. Bu maktablarda o‘quvchilarga

o‘qish, yozish, hisob, geografiya, tarix, tabiiyot kabi fanlardan saboq berildi. Avloniy o‘zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida shunday yozadi:

“Ilm insonga yo‘l ko‘rsatuvchi chiroqdir. Ma‘rifatsiz millat hech qachon ozod bo‘lolmaydi.”

Bu so‘zlar jadidlarning maqsadini to‘liq ifodalaydi. Ularning sa‘y-harakatlari tufayli o‘zbek maktablari o‘zgarib, yangi avlod – zamonaviy bilimli, milliy g‘ururga ega yoshlar yetishib chiqdi.

Matbuot va adabiyotdagi faoliyat

Jadidlar matbuotni xalq ongini o‘zgartiruvchi eng kuchli vosita deb bildilar. 1906–1917-yillar oralig‘ida Turkistonda “Taraqqiy”, “Shuhrat”, “Sadoi Turkiston”, “Hurriyat” kabi gazetalar chiqdi. Ular sahifalarida xalqni ilmga, erkinlikka, milliy birdamlikka da‘vat etuvchi maqolalar bosildi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘zining “Padarkush” dramasi orqali jaholatning fojiali oqibatlarini ko‘rsatdi. Cho‘lpon, Fitrat, Avloniy kabi yozuvchilar millat ozodligi, til, vatan va ma‘naviyat mavzularini o‘z asarlarining markaziga qo‘ydilar. Fitratning “Hind sayyohi” asarida o‘zbek xalqining uyg‘onishi g‘oyasi ilgari suriladi. Cho‘lpon esa “Kecha va kunduz” romanida erkinlik, insonparvarlik, milliy g‘urur tuyg‘ularini kuylaydi.

Jadid adabiyoti xalq tafakkurida yangi bosqichni boshlab berdi. U nafaqat badiiy, balki siyosiy-ijtimoiy harakat sifatida millatni uyg‘otishga xizmat qildi.

Ijtimoiy-siyosiy faoliyat va milliy uyg‘onish

Jadidlar ta‘lim va matbuot bilan birga jamiyat hayotining turli jabhalarida faol bo‘ldilar. Ular teatr truppalari tuzib, sahna orqali xalq ongiga ta‘sir etdilar. Behbudiy, Fitrat, Avloniyning asarlari teatrda qo‘yilib, xalqni yangi g‘oyalar bilan tanishtirdi. Jadidlarning siyosiy qarashlari ham tobora kengayib bordi. Ular Turkistonning mustaqil boshqaruvini, xalq vakillaridan iborat davlat tuzilishini orzu qildilar. Bu g‘oyalar keyinchalik “Turkiston Muxtoriyati” harakatiga zamin yaratdi

Ayollar masalasi: Jadidlar o‘z davrining eng ilg‘or g‘oyalaridan birini ilgari surdilar — bu ayollarni ta‘lim olishga jalb etish edi.

Ularning fikricha, “Millat taraqqiyoti onalarning ma‘rifatli bo‘lishiga bog‘liq”. Shu sababdan jadid maktablarida qizlar uchun alohida sinflar ochildi, ayollar o‘rtasida savodxonlikni oshirish ishlari yo‘lga qo‘yildi.

Xulosa

O‘zbek jadidchilari xalqni jaholatdan ma’rifat sari olib chiqqan, milliy uyg‘onishning asoschilaridir. Ularning sa’y-harakatlari tufayli yangi avlod shakllandi, milliy matbuot, adabiyot, teatr, zamonaviy maktablar paydo bo‘ldi. Jadidlar faoliyati milliy istiqlol g‘oyalarining shakllanishiga zamin yaratdi. Bugungi kunda ham jadidlar merosi – bizni ilmga, tafakkurga va ma’naviy yuksalishga da’vat etuvchi muhim tarixiy saboqdir. Bugungi kunda mustaqil O‘zbekiston taraqqiyot yo‘lida aynan jadidlar ilgari surgan tamoyillar – ilm, tafakkur, ma’rifat, milliy o‘zlikni anglash, madaniy merosni qadrlash kabi g‘oyalar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Jadidlar boshlab bergan ma’naviy uyg‘onish bugungi kunda yosh avlod tarbiyasi, ta’lim tizimi, adabiyot va madaniyat siyosatida o‘z ifodasini topmoqda. Shu bois jadidlar faoliyatini o‘rganish, ularning merosini chuqur tahlil qilish – bu faqat tarixiy vazifa emas, balki bugungi va kelajak avlod uchun ham muhim ma’naviy ehtiyojdir. Ularning hayoti va ijodi bizga shuni o‘rgatadiki, millatning yuksalishi – faqat ma’rifat, birlik va vatanparvarlik orqali amalga oshadi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Ma’naviyat, 1992.
2. Behbudiy, M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1994.
3. Fitrat, A. Adabiyot qoidalari. – Toshkent: Yozuvchi, 1991.
4. Cho‘lpon, A. Asarlar. 3 jildlik. – Toshkent: Fan, 2019.
5. Qosimov, B. Jadidchilik: ijtimoiy-siyosiy va adabiy harakat sifatida. – Toshkent: Ma’naviyat, 2003.
6. Usmonov, Q. XX asr boshidagi o‘zbek matbuoti. – Toshkent: Fan, 2001.
7. Ziyoyev, H. O‘zbek jadidchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2000.
8. Karimov, I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.